

עת-מזל

עתון להולדות ארץ ישראל ועם ישראל

עכו - אחר מורשת עולמית

ממצאים חדשים מתקופת מרד בר-כוכבא

ספרי הקיסרים

המא

יד יצחק בן-צבי

דוֹ ירחון כרך כז, גיליון 5 (163)
תמוז תשס"ב יולי 2002

השר הנהדר יוסף

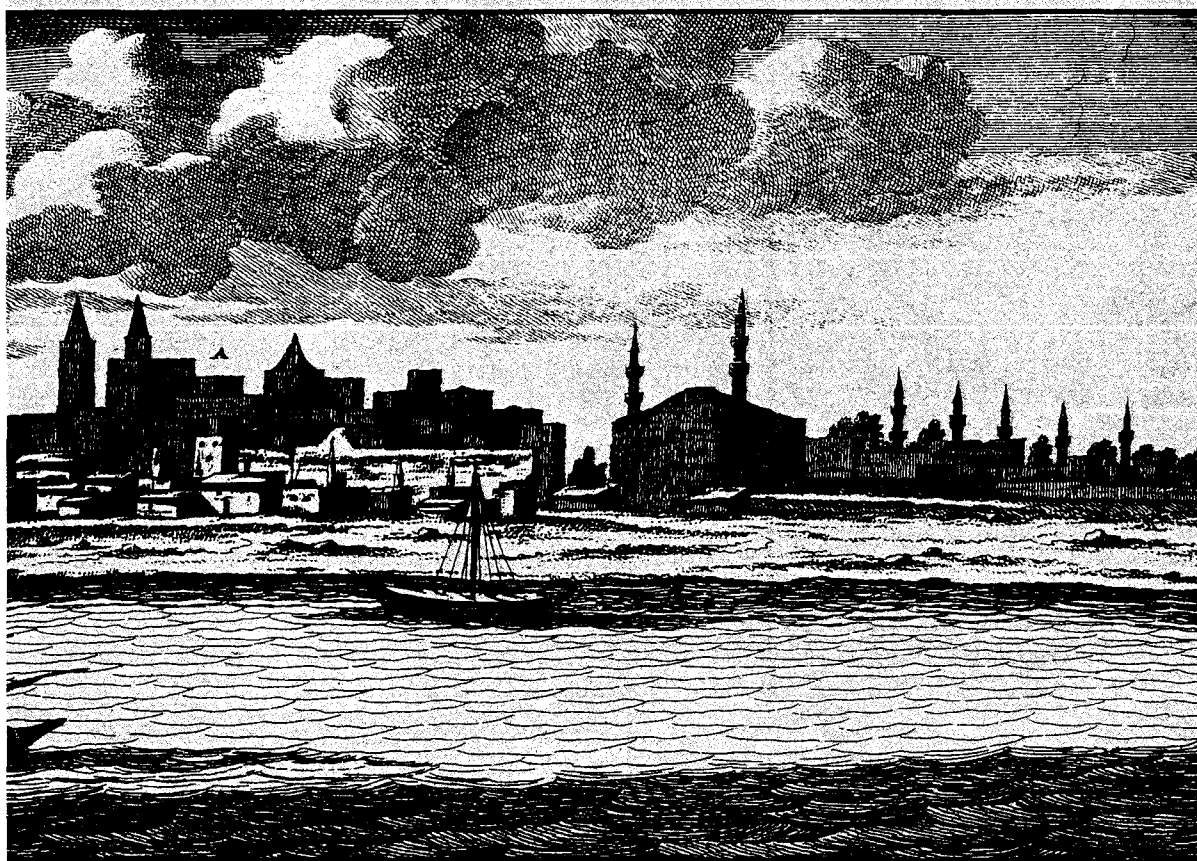
ירון בן-נאה

שבכתובות המתוארכות היא מחודש כסלו תל"ט (1678) והמאוחרת – מחודש סיוון ת"ע (1710).

בין עשרות הרישומים בכתב היד מצויים שניים השייכים לאחת מן הדמויות היהודיות המסקרנות ביותר בשלהי המאה ה-17: יוסף די ליאון, המכונה במקורות הערביים "יאסף אל־יהודי", ובמכתבים ובדיווחים של סוחרים אירופיים "ליאון זפיר" או "ספיר".

ספיר היה חוכר המכס הראשי של נמל אלכסנדריה, נמלה הראשי של מצרים, ושימש צראף באשי (חלפן ואיש כספים)

תולדות יהודי מצרים במאה 17-18 עדיין לא תוארו בהרחבה הראויה לגודלה ולחשיבותה של קהילה זו בכלל יהודי האימפריה העותמאנית. הסיבה המרכזית לכך היא מיעוט המקורות, ובפרט מקורות עבריים. כך למשל נדפסו רק בודדים מספרי השאלות ותשובות שחיברו חכמי מצרים, ומספרם של פנקסים ותעודות ששרדו הוא מצומצם למדי. המשך חקר גניזת קהיר באוספים השונים, ובמקביל שימת דגש על חומר מקומי – ערבי ועותמאני – יסייעו בוודאי לתקן את המצב.

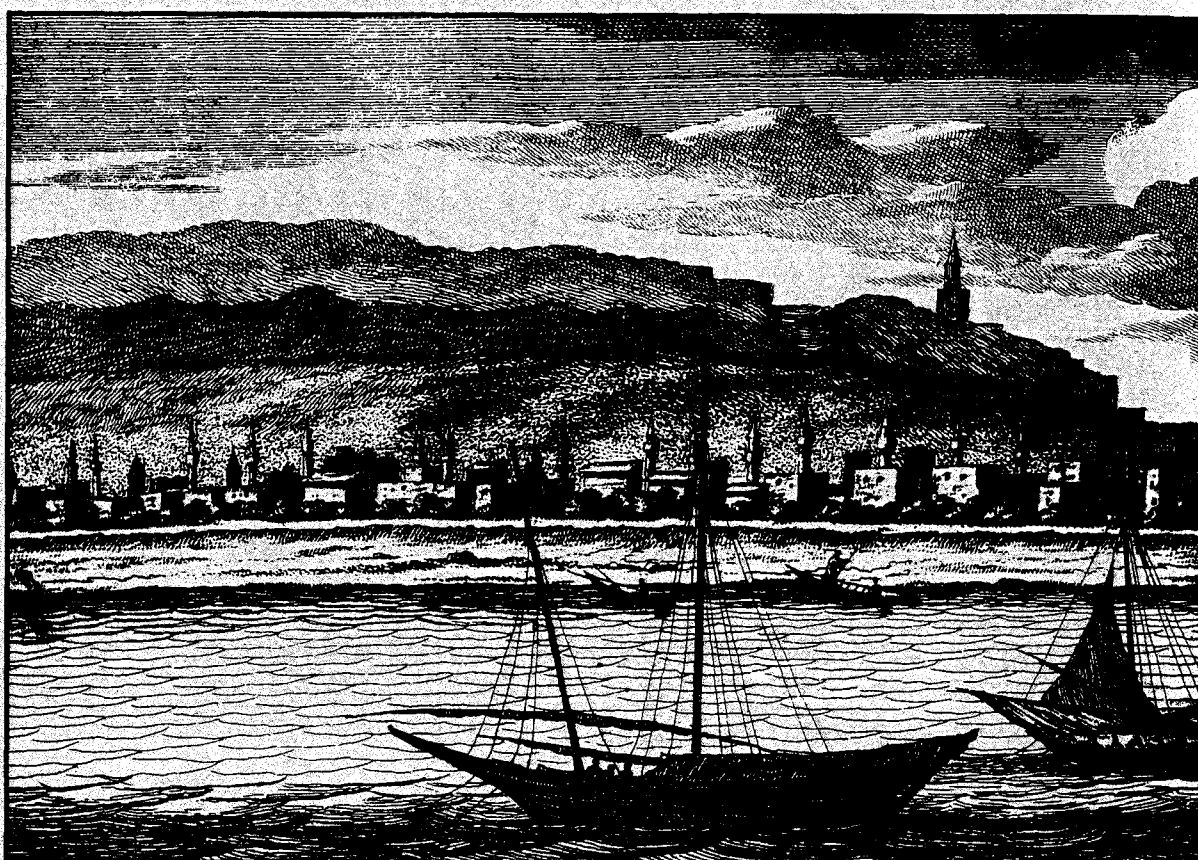
יוסף די ליאון היה
חוכר המכס הראשי
באלכסנדריה
בשלהי המאה
ה-17. מדיניותו
הקימה לו אויבים
והוא נרצח
באכזריות
ברחובות העיר

או בזרגאן באשי (ספק הסחורות הראשי) של הפאשא, מושל מצרים. ייתכן שהיה גם חוכר המטבעה. מדיניותו הפיסקלית ואולי גם המוניטרית הקימו לו אויבים, והן שהעלו עליו בסופו של דבר גם את חמת ההמון המוסלמי. בקיץ 1696 שהה ספיר באיסטנבול בירת האימפריה. לא ברור אם ביקור זה נועד לקדם את יוזמותיו הכלכליות, או שמא נקרא לביורר בפני הדיואן הסולטני (מועצת הווזירים, בראשות הווזיר הגדול, שתפקדה גם כגוף השיפוטי העליון) על מנת להשיב

באוספי הספרייה הלאומית בסנט פטרסבורג מצוי כיום כתב יד עברי שנכתב ככל הנראה במצרים במאה ה-18. הוא נרכש בידי החכם הקראי אברהם פירקוביץ במאה ה-19, ובו רישומי כתובות קבורה, ככל הנראה מבית הקברות של קהיר. זיהוי זה מסתמך הן על אחת הדמויות הנוכרות בו (להלן), הן על סמך השמות הפרטיים הרבים, בהם גם שמות האופייניים ליוצאי ספרד באימפריה העותמאנית וגם שמות האופייניים ליהודים המקומיים דוברי הערבית ("מסתערבים"). הקדומה

תוכנה: שהדינאר המצרי תשונה צורתו ...
 וכאשר סיפר זאת לקהל הם ערפו את ראשו
 בסיף חד ממורק שהסיר מעלינו את עולו
 אחר כך שרפו אותו לעיני כל הציבור
 עד אשר הפך לאפר דק ונישא ברוח
 אבוי לאותו יהודי ואבוי לכוונותיו
 אשרי המעשה שעשו לו כגמול על מעלליו
 אשרי האנשים אשר תקפוהו וכפתו ידיו
 אילו הניחו לו היה מתנשא ומשלח בנו מגפותיו
 ביום השלושה-עשר לרמצאן אירע לו הדבר
 ביום הששי אשר נחוג במבצר שגרם לאסונו ...
 בשלוש הגרסאות מיהר ההמון לאסוף עצים ושרף את שרידי
 הגופה. אחד משותפיו של יוסף, יהודי ששמו אברהם,
 התאסלם ובכך הציל עצמו ממוות דומה.
 לעובדה שהאירוע התרחש בחודש הרמדאן יש חשיבות,

לטענות הצרפתים על התנהגותו כלפיהם, כפי שהתפארו
 במכתביהם. באביב חזר ספיר לקהיר ונתקבל בה ברוב כבוד,
 אך זמן קצר לאחר מכן נרצח באכזריות רבה ברחובות העיר.
 החוקר גבריאל בר מצא שלושה מקורות ערביים, שכל אחד
 מהם מעלה גרסה אחרת לפרשת מותו של יוסף. לפי
 ההיסטוריון הערבי אל-ג'ברתי מחו האמירים הממלוכיים
 על החידושים שביקש יוסף להנהיג וביקשו מן הפאשא
 להסגירו לידיהם. תחילה סירב, אך לאחר מכן הסכים בתנאי
 שיכלאו אותו עד לביורר העניין ולא יתעללו בו. לאחר
 שהועבר לחסותם פרצו החיילים אל הכלא שבמצודת העיר,
 גררו אותו, הרגוהו והשליכו את גופתו בכיכר מרכזית (כיכר
 קמיילה). לפי גרסת הכרוניקאי דמרדאשי, הכו חיילים את
 יוסף לאחר ששמעו את תוכנם של הצווים שהביא
 מאיסטנבול, דקרוהו והרגוהו. הגרסה השלישית, השירית
 (להלן), מספרת על עריפת ראשו לאחר שהכריז על פיתוח

פנורמה של קהיר, דלפט, 1698

בערכו של המטבע המצרי.
 להלן שירו של חסן אל-ברדי אל-ח'ג'אזי (נפטר בשנת
 1718/9), בתרגומו של גבריאל בר:
 לקהיר הגיע יהודי שהאל ארר אותו
 גס רוח ואלים האיש אין רע מלפגוש בו
 בא אלינו בעשירי לרמצאן רכוב על גבי סוס
 הבריות אצור-צו מלפניו ומאחוריו
 ועמו פקודה הכוללת את אשר גרם את מותם

שכן בחודש זה שבו צמים המאמינים, גברה בדרך כלל
 רגישותם למה שנראה בעיניהם כחריגה של בני החסות
 ("ה'ד'מים") מתנאי החסות ומן המקום השפל הראוי להם
 במדינה המוסלמית.
 גורלו של ספיר היה אופייני ליהודים נוספים שהקריירה
 שלהם ידעה מעלות ומורדות. במהלך המאה ה-17 שימשו
 יהודים רבים בתפקיד הצראף, כלומר איש הכספים, של
 מושל מצרים. בחלקם היו אלו יהודים מקומיים, שהגיעו

תהלוכת הסולטן באיסטנבול, תחריט מן המאה ה-18

ו' י"ט לחדש מנחם שנת חמשת אלפים תכ"ט ליצירה, תנצב"ה" (ר' יוסף סמברי, דברי יוסף, ש' שטובר [מהדיר], ירושלים תשנ"ד, עמ' 315-316).

להלן נוסח כתובות הקבורה שעל מצבת יוסף די ליאון, כפי שהעתיקן האלמוני מחבר כתב היד. המצבה הייתה מצולעת (ולא שטוחה), ועל פניה כתובות אחדות, ומכאן מציאותן של שתי כתובות שעניינן אותו אדם. הסיבה לכך שלא נרשמו יחד אינה ברורה. אני מודה לבית הספרים הלאומי על הרשות לפרסמן כאן.

[דף ב ע"ב]

לחזות פני מעלת צדקות / נמצאו לי עמדו שרים ברוב חיל ואון ויקנאו בי כל בני עולה / וכי נתקבצו יחד קהל דתן ואון רמסו גוייתי ונזרם חללו / דמי יצעק לאל קונן ברוב שאון משתחוה אני למולו / הדרת יקר נשיא בישראל יוסף ליאון ידיע ספיר יום ו' יד לח' [דש] ניסן התנ"ז

[דף יד ע"א]

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע
יבבו בנים לפרידת אב / יום ולילה בלב כוסף
גם אחיו ישאו קינה / על אח יקר טוב מכסף
שכרו ביד בעל גמולות / אל צורו רץ מהר בכוסף
וזרועו אל כל בין חושף

הוא השר הנהדר שמו הטוב כ"ר יוסף די ליאון
כתובת המצבה מציינת את הקנאה ברום מעמדו כגורם להמתתו ומאשרת את הריגתו באכזריות. מתברר שמו המלא והנכון – יוסף די ליאון, המכונה ספיר; ונקבע התאריך העברי המדויק של מיתתו (וכנראה גם קבורת שרידיו) של יהודי עשיר ורב השפעה זה: יום ו', י"ד בניסן תנ"ז.

לתפקיד בדרך כלל לאחר שהוכיחו את יכולתם בחכירות מסים ובניהול כספים בקנה מידה נכבד; ובחלקם סוחרים, חוכרים או אנשי כספים יהודיים מאיסטנבול, שהשיגו את המשרה בכוח קשריהם בחצר, או מכוח היכרות קודמת עם מי שנתמנה לתפקיד המושל. אף כי תפקידיו המדויקים של הצראף אינם ברורים, ברי כי האיש ריכז בידי עוצמה כלכלית רבה.

הכוח והיוקרה שהעניקה משרה זו לנושאה הפכו אותו בדיעבד למנהיגה הבלתי רשמי של יהדות מצרים, ומקובל היה לכנותו בתואר הכבוד "צ'לבי". אדם זה נמצא בעמדה רגישה ומסוכנת ביותר: רבים לטשו עיניים למשרה זו, ולא היססו להלשין ולרקום עלילות כדי להפקיעה ממנו. אם נכשל ולא ענה על הציפיות שתלו בו היה צפוי להדחה או למוות. הצלחה בפעילותו הכלכלית הקימה לו אויבים מבין אלו שנפגעו או שראו עצמם ניזוקים מפעולותיו. עצם מעמדו והשררה שבה נהג יהודי זה היו לצנינים בעיני מוסלמים, שראו בכך עלבון לאסלאם. כמה מן הצראפים היהודיים של המאה ה-17 סיימו את חייהם בהוצאה להורג. כך, למשל, מספר ר' יוסף סמברי, מחבר החיבור ההיסטוריוגרפי "דברי יוסף", שנחתם במצרים ב-1673, על הצ'לבי רפאל יוסף שנרצח בשנת 1669:

שר השרים ופאר הסגנים תפארת חכמים ונזר החסידים [...] חונן דלים ושומע אל אביונים [...] אשר נשא עול המצו[ו]ת על שכמו והיה מחזיק בשיבות ארץ ישראל וארץ מצרים ות"ח [=ותלמידי חכמים] תמיד אוכלים על שלחנו וביתו פתוח לכל עובר ושב [...] מקים דגל התורה [...] ומרוב מעלתו וגדולתו שהיתה בפני השרים והסגנים אזי קנאו בו ושמו עליו אורבים והרגוהו ביום

לעיון נוסף:

- מ' וינטר, "יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית", פעמים, 16 (תשמ"ג), עמ' 9-10.
- ג' בר, "שירה אנטייהודית במצרים העות'מאנית", פעמים, 16 (תשמ"ג), עמ' 22-28.
- מ' רחון, "צרפת ויהודי מצרים – אנטומיה של יחסים, 1683-1801", תולדות יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית (י"מ לנדאו עורך), ירושלים תשמ"ח, עמ' 434-438.
- A. Raymond, *Artisans et Commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, I-II, Damas 1973-4, pp. 87-88, 746-747.